

KÖZİ - KÖRPEŞ DESTANININ ALTAY VE KAZAK VERSİYONLARI (KARŞILAŞTIRMALI İNCELEME DENEMESİ)*

Yazan: N.S.SMIRNOVA

Çeviren: Muvaffak DURANLI**

Közi - Körpeş destanı Altay, Kazak, Başkırt, Sibiryta Tatar ve Uygurlannda bulunmaktadır.

Destan Altayhlarda Tubalar, Kuzey Teleul ve Güney versiyonları olarak kaydedilmiştir. Teleut versiyonu 1912 yılında D. Hlopatinov tarafından derlenmiş ve G.N. Potanin'in redaksiyonu altında çıkan *Teleutskie materialı, sobranme G. M. Tokmaşevini*¹ adlı yayma girmiştir.

1956 yılında S. S. Kataş Ulagan aymağmdaki G.P. Almadakov'dan benzer bir masal derlemiştir. Bu Teleut versiyonu Kuzey Altaylıların bölgesinde de kaydedilmiş demektir.

Masalcı G. P. Almadakov kendi repertuvarında Güney Teleut versiyonunu Kuzey Tubalar versiyonuyla birleştirmiştir. Almadakov Kozık ve Bayan - Slu masalından başka Kozük ve Bayan - Aru² masalını da anlatmaktadır.

Ünlü Altay kayçisi ve masalcısı N. U. Ulağaşev (1861 - 1946) iki versiyon söylemiştir: Kozın - Erkeş - Bayım - Sur ve Kozüke ve Bayan. Derleyiciler Kozıyke ve Bayan'ın Altay'da çok yaygın olduğunu iddia etmektedir. Kozın - Erkeş daha az yaygındır. A. L. Koptelov Ulağaşev'in şu sözlerini hatırlatmaktadır: "Kozıyke ve Bayan'ı küçük büyük herkes bilir"³. Ancak her iki versiyonun sözlü epik formu sadece Ulağaşev¹ den derlenmiştir⁴. Derleyiciler Ulağaşev'in iki versiyonun varlığı ve onların karşılıklı etkileşimiyle ilgili düşüncesini kesin olarak açıklayamamışlardır.

Fakat Altay kaynaklarının ve bu destanlar hakkındaki bilgilerin azlığına karşın Altay versiyonlarının Kazak versiyonlarıyla bağı şüphesizdir.

---

* N. S. Smirnova'nıtı bu makalesi Sprache, geschichte und kultur der Altaschen Völker, Akademie verlag, Berlin, 1974'de yayınlanmıştır.

** E. Ü. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Çevirmeni.

1 Trudı Tomskogo obşçestva izučeniya Sibiri III, Tomsk 1915, sayı 1.

2 S. S. Kataş'ın materyalleri Gorno - Altay Di!, Tarih ve Edebiyat Araştırma Enstitüsü Elyazmalan Fonundadır. 1956 Yılı Araştırma Grubu.

3 N. U. Ulağaşev. Altay - Buçay, Novosibirsk, 1941, 24. Çern - Çernevie tatarı, severnie altaytı, isključaya şortsev (bak. L. P. Potatav, Oçerki İstorii altaytsev, Novosibirsk 1948, 12).

4 Kozın - Erkeş metni 1939 yılında P.V. Kuçıyak taralından. Kozüyke ve Bayan metni ise 1940 yılında A. Rogaleva tarafından derlenmiştir. Bu derlemeler ilk olarak Altayca yayınlanmıştır, bak. Çerçekter, Oyrot-Tura, 1940.

A. L. Koptelov'un verilerine göre N. U. Ulağaşev Kozüykc masalının kısmen de olsa Güney Türkleri tarafından bilindiğini belirtmektedir. Bunun dışında Ulağaşev Kozüyke icrasında onun hocası olarak şu kişilerin de adını vermiştir: Kabak Tadyekov, Kadir Otlıkov, Sabak Beçenov (bak. Altay - Buçay 42-48).

Bu bağlantı geçen yüzyılda ve şimdiki yüzyılın başında Türkologlar tarafından tespit edilmiştir. Allay Folkloründe Közi - Körpeş'le paralellikler bulan G. N. Potanin şöyle demiştir: " Teleul masalı Közi - Körpeş ve Bayan Sulu Kırgız varyantına sahiptir. Teleutların bu masalı genel Türkoloji kaynağından mı aldıkları veya bunun daha geç dönem Kırgız etkisi mi olduğu açık değildir ?"⁵

Sovyet Türkolojisinde bu konuda belirli bir görüş vardır: Altaylılarda destanın eski versiyonu vardır, daha sonraki dönemde ise Barabın Tatarları ve Teleutlar aracılığıyla yeni Kazak versiyonu Allay'a gelmiştir⁶.

Bu kahramanlık masalının daha arkaik temaları ve konu bölümlerini içeren bir versiyon olarak düşünmek gerekmektedir: evlatsız yaşlı insanlardaki kahramanın garip doğumu, onun bahadırlara özgü boyu poşu, eş araması, diğer adaylarla yarışmayı da içine alan evlilik, kahramanın zehirlenmesi ve ölümü, dirilişi. Mistik dönüşüm motifleri, kahramanın mistik yardımcılarının hareketleri, Kazak ve Altay bahadır ve büyü masallarına Özgü olan eş arayış sırasında doğanın kötü güçleri karşısındaki zafer bu versiyonun yapısındadır. Közi Körpeş'in ölümünden dolayı Bayan'ın kanlı intikamı konusu da bu versiyonda yer almıştır.

V. V. Radlov bu versiyonu XIII. yüzyılın sonu XIV. yüzyılın başı, M. O. Auezov ve L. P. Potapov XI. - XII. yüzyıllara⁷ ait görmektedir.

Kazakistan folklorcülerinin fikrine göre XV. - XVII, XVIII. yüzyıllar Közi Körpeş'in Kazak versiyonunun yoğun gelişme dönemidir⁸.

Versiyonun yayılma merkezi Orta ve Eski Kazak Juzıannın göçebe konaklarının birbirine yakın olduğu Scmireçya'nın kuzeyidir⁹. Orada Djungar kapılanın yakınına 1771 yılında "Ballıaş'ın yanından ... Kulja'ya" gelen Kazak atamam Grigoriy Volşaninov Ayaguz kıyısında Bayan Sulu'nun (Kuzu Kurpey) Semireçya'daki ünlü mezarını görmüş ve onun resmini yapmıştır¹⁰. Mezarın

5 G.N. Potanin'In Kozika ve Bayan Silu masalına ait dipnotu. Trudı Tomskogo obşçestva izučeniya Sibiri, Tomsk. 1915, sayı I. Altayskie paralleli Potanina k kazakskomu Kozı - Korpeşu v Anasskom sbonike (Zapiski, Zapadno - Sibirskogo otd. RGO XXVII. Omsk, 1915), 264 - 265. 277, 278, 283; Kazak - kirgizskie i altayskie predaniya, leğendi i skazki (Jivaya starina, sayı II - III, Petrograd 1916), 80.93,104.109.

6 Allay ve Kazak destanının akrabalık bağlan hakkında N. K. Dmîlriev (Kogutey, Academia, Moskova - Leningrad, 1935, 35), A. S. Orlov (Kazakskiy geroičeskiy epos, Moskova, 1946, 5), A. L. Koptelov (Primeçaniya k ,sb. N. U. Ulağışeva Altay - Buçay, 392) yazmıştır. Kazak versiyon unu ti Altaylılar larafından alınması için bak. A. L. Koptelov, Altay - Buçay, 392; L. P. Potapov. Geroičeskiy epos altaytsev, Sovetskaya etnografiya 1949, No I, 130 - 132; S. S. Katar, Altayskie variantı eposa, Kozı - Korpeş. Kitap - Kozı - Kurpes i Mayan - hılu, Ula 1964, 90 - 94.

7 G. Tveritin. Kozı - Korpeş i Bayan Silu, Kızıl - Orda 1927, 7; Sovetskaya etnografiya, 1949, No I, 132.

8 M. Auezov, Uslnoe, tvorçesivo kazakov - razdel v glave Kul'tura kazakskogo naroda v XV - XVII w. İstoriya Kazakskoy SSR I, Alma - Ata, 1957. 208 -210.

9 Zapiski Zapadno - Sibirskogo otdela RGO, kitap XVI, Omsk 1894, sayı II - III, 4.

10 Burada duran taş heykeller Bayan, Kozı ve destanın diğer kişilerinin adlarını taşımaktadır, (bak. Zapiski gen - mayora Bronevskogo, O kirgiz - kaysakah Sredney Ordı. Oteçestvennie zapiski 1830, Ağustos, c. XVII, kitap XXIV, 252 - 256; A. Levşii, Opisanie kirgiz - kazaçih ili kirgiz - kaysatskih ord i stepey, c. I, S. Peterburg 1832. 206; Rukopis Predaniya kirgiz, raspuiojenna na pesnyah, o romane Kusukurpeç v bitmagai A. S. Puşkina, Puşkin. Vremenaik Puşkinskoy komİssü, Moskova - Leningrad 1937, No 3, 323.

tasvirlerinde kaçınılmaz olarak masal veya bu anıtlı ilgili şarkı zikredilmiş. Kozi'yla ilgili şarkılarda ise (onların 1834 yılındaki ilk kaydından başlayarak) Ayaguz'un kıyıları (Ayaközün, boyı) ve mezar yapısı, yani Kazakların Barabin Tatarları ve Teleullarla ilişkide bulunduğu İrtiş'm üst havzaları ve San Su'ya yakın olan Orta ve Eski Jızlarm kaynaşma yerleri zikredilmiştir. Teleullar kendilerini Şuhu zamanında (XVIII. yüzyıl) güneyden gelmiş insanlar olarak kabul ederler ve şarkılarında İrtiş'dan bahsederler¹¹.

Kazak versiyonu sosyal destan formunda XV. yüzyıldan XVIII. yüzyılın 40'lı yıllarına dek yer almıştır. Bu dönemde Kazakların Semireçya'daki¹² göçü gerçekleşmiştir: destana göre Karabay'm (varyantlarda - Sanbay), baba Bayarın göçü Ayaguz'a doğrudur. Daha sonraki "Büyük Felaket" (1723 - 1730) ten sonra Kazaklar Aurakay civarındaki Djungarları yenmiş ve bıraktıkları göç bölgelerine geri dönme imkanı bulmuşlardır, onlar yeniden Ayaguz'a göçmüşler, çünkü onların "Ayaguz nehrinden daha doğruya göçleri yasaklanmıştır"¹³. Fakat bu zamanda destan, konusuna giren mezarla öyle bir sıkı bağ oluşturmuş ki mezar da Bayan Sulu ve Kuzu Kurpey veya Koşu - Kirpeş adını almıştır. Bu mezar oldukça hasar görmüştür. XVII. yüzyılın 70'li yıllarında Balhaş civarında yolculuk yapan akademisyen Faik mezarı şöyle karakterize etmektedir "Oyagus nehri civarındaki . . . büyük taş yapının kalıntılarını Kırgızlar Koşu - Kirpeş adım vermişlerdir"¹⁴. Demek ki "kalıntıların yakın dönem bir yapıya ait olduğunu düşünmek yanlış olacaktır. Bu dönemde de onların saygı gördüğü anlaşılmaktadır. "Hiç bir Kırgız (Kazak - N. S.) geçmişteki romantik dramın isyancı kahramanlarına kısa bir dua okumaksızın buradan geçmemiştir"¹⁵. Fakat gerçekten de kahramanların ölümü, onların trajedisinin bir anıtı olan mezar eski bahadır masalının sosyal destana dönüşümünde dile getirilmiştir. Eski versiyon çizgilerinin Korpeş'in Kazak versiyonunun sosyal epik formuna girmiş olması doğaldır. Çocuksuz yaşlı insanların yanında Kozi'nin doğumu, onun bahadır boyu poşu, Bayan'a giden yoldaki bütün güçlükleri yenmesi, intikamı, ölümü ve dirilişi bahadır masalının eski "biyografi" türündendir. Kahramanın kısa boylu, kel Karabay'ın köyünde doğuşu da arkaiktir. Fakat Kazak destanı ve masalının sosyal üslupları güvenilir niteliktedir. Kabile bağlarının güçlendirilmesiyle ilgili temel düşünce destanın Özüdür. Hikaye üzücü ayrılımla devam etmektedir. Kazak tarihinde fikirlerin bu dairesi Juzların (XVI. yüzyıl) oluşumuna, folklorda arkaik versiyonların transformasyonuna, destanın doğumuna yol açmıştır.

Aile ve kabile ilişkileri yeniden masaldan farklı olarak sosyal destanda yer almaktadır. Kabile ve aile dağılmıştır. Ayrılma çizgisi aileyle de kesişmiştir. Kahramanın evliliği sırasında kayınpeder ve damadın anlaşmazlığı feodal Kazak aristokrasisinin ayrılmacı isteklerinin yargılanmasına dönüşmektedir. Bayan baba için

11 S. S. Surazakov, Geroičeskie skazanie o bogatire Altay - Btiučae, Gorrio - Altaysk 1961. 30 - 31. Bundan başka değişim için Güney Altaylılar XVIII. yüzyılda Üst - Kamenogor, Yumışev ve halta Semİpalatın kalelerine gelmişlerdir (bak. L. P. Polapov, Očerki po İstorii altaltaysev, 153 - 154)

12 İstoriya Kazakskoy SSR, I, 176 -178.

13 a.g.e., say. 264.

14 Rusya'ya yapılan araştırma gezilerinin kayıtları VII, S. Psterburg 1825, 58.

15 G. Tvcritin, Kozi - Korpeş i Bayan - Sulu 7. Bu anıtın Moğol kabileleri tarafından yapıldığı düşünülmektedir (bak. N. N. Pantusov, Drcvnosti Sredney Azii, Kazan, 1902, 5).

zenginlik, iktidar herşeyin üstündedir. O adeti, geleneği, ahlakî normları kabul etmez, aile ilişkilerine, kabile bağlarına saygı göstermez, kendi isteğiyle antlaşmayı bozar. Antlaşmanın bozulması ve Ayaguz'a göçün reddedilmesi kabile birliğinin toprak ve akrabalık bağlantılarını yıkar. Karabay'ın karan ise Kul Kodarla dünür olmak şeklindedir (kul köle, esir alınmış kişi)¹⁶, destanda Kul Kodar'a kalmak, jau adı verilir yani düşman, ihanet etmiş olan (G. Derbesalin, A. Frolov'un kaydı). Karabay'ın ihanetine Bayan, Kozi ve onların taraftarları olan Taylak - biy, Ay, Tansık karşı çıkar.

Feodal aristokrasinin özel mülkiyet istekleri ve halk alınlakının kollektif yapıları arasındaki çelişki kahramanın trajik durumuyla derinleşmektedir. Evlilik antlaşmasını, yani kabile - kan birliğini, yerine getirmek için Kozi akrabalarını terkedip korkusu üzerine gitmek ve ilerideki evliliğini riske atmak zorundadır. Boyundan zorla ayrılan Kozi bütün haklarını yitirir. Kayınpederimi! köyünde ona damat çadırı verilir, o kocalık için koyun çobanlığı gibi küçültücü bir işe mahkum olur. Kendi adım ise saklar. Şaman efsanelerinin mistik ucubesi, bahadır masalının kısa boylu kahramanı tipinde şekil değiştirerek sınırlı bir toplumsal adetletsizliğe dönüşür. Fakat ancak Kozi kendim tanıtmadan kalır, geriye ona bir tek ölüm kalmıştır. Akrabalarından ayrılma kahramanın yaşadığı felaketlerin ana nedenidir¹⁷.

Konu yenilenmekte ve karışmaktadır. Destanın içeriğine babaların ilişkisini resmeden olaylar girmektedir (onların avdaki dostlukları, aralarındaki kabil; yeni doğmuş veya anne karnında olan çocuklara söz kesme geleneği; Kozi'nin babasının ani ölümü, sözün bozulması)¹⁸. Hikayenin ana bölümünü Közi'nin Taylak - biy tarafından desteklenmesi. Aybas'ın haberle ve Bayan'ın hediyelerle Közi'yi ziyaret etmesi, Karabay'ın at sürüleri için su araması, Közi ve Bayan'ın gizli görüşmeleri örmektedir. Davranışların hayati ve sosyal motiflemelerindeki vurgu, hayati tehlikelere ilgi konunun ve tiplerin köklü masalı - kahramanlık yorumunu zayıflatmaktadır. Hacim ve sayı azalmakta veya Közi'nin eşine gittiği yolda karşısına çıkan doğa üstü engeller düşmektedir. Közi'nin atı efsanevi yardımcı çizgilerini kaybetmektedir. Diğer varyantlarda kahramanın yeniden doğuşu motifi bile (G. Derbesalin, V. Radlov'un kayıtları) yok olmaktadır. Masal fantazyası İslami mitolojiyle sıkışmaktadır: kahramanlara Allah adını anan beyaz sarıklı yaşlılar yardım etmekte, Közi'yi onlar diriltmektedir (A. Frolov, İ. Berezin'in kayıtları).

XIX. yüzyıla doğru Közi - Körpeş güney ve kuzey doğu Kazakistan'da söylenmeye başlamıştır. Destan Orenburg bozkırlarına da ulaşır. Kokçetov bölge mahkemesi yardımcı yargıcı İ. Bezverhov 1843 yılında Albay Krivonogov'un müfrezesine eşlik ederken Arıslan adlı akından Kozu - Kurpeç ve Bayan Sulu adlı ünlü

16 Pamyalnaya knijka Zapadnoy Sibiri, Onisk 1882, 243.

17 Kız - JibeL Koblandı, Alpamis ve Kazakların diğer pek çok hikayesi.

18 Bu sonuçlara G. Derbesalin, A. Frolov, W. Radlov, N. KostUetskiy ve İ. Benczin'in XIX. yüzyılın ilk yarısındaki kayıtları temelinde varılmıştır. Düzene uyma gerekliliği Kazak ve Altay varyantlarına yapılacak eklemelerin kısalığına neden olmuştur.

şiiri duyar"¹⁹. Aynı yıllarda Közi - Körpeş Ayaguz bölge mahkemesinin dilmacı A. Frolov tarafından (1841) kaydedilir²⁰.

Arıslan tarafından verilen örnekte görüldüğü gibi Közi - Körpeş'in Kazak versiyonu profesyonel akınlar tarafından söylenmektedir. Büyük bir ihtimalle akınlar eski epik eserlerin geleneksel formu Jıra'yı (belirli bir uyağı olmayan yedi sekiz heceli) Olen'le (onbir heceli, a - a - b - a ayaklı) değiştirmişlerdir, yani dörtlük şeklinde organize edilmiştir. Ç. Ç. Valihanov ölen formunu kullanan akınları "yeni şairler" olarak kabul etmektedir, bu yenileşme Közi - Körpeş'in en popüler varyantlarının yaratıcıları olan kör Şoje ve ünlü Djanak'ın repertuvarından örnekler verirken XIX. yüzyılın ortalarına doğru sözlü gelenekteki değişimleri karakterize eden kitap etkisiyle de bağlıdır²¹.

Altay (Kabak Tadjekov, Kadir Otlıkov, Nikolay Ulağışev) ve Kazak (Sabınbay, Bekba.ii, Beysembay, Şakir Abenov, Murat Bölekov) versiyonlarının incelenmesine profesyonel aşıkların katkısı oldukça büyüktür. Bu akımlardaki pek çok şey üslubun belirlenmesine bağlıdır. Altay kayçileri epik aşıklardır. Kazak akınları doğaçlama şarkıcılarıdır, ayıtis bir şiir yarışmasıdır.

Eğer XIX. yüzyılın ilk yarısında genelde Közi - Körpeş ve Kazak destanının yazılı İslam eserleriyle kaynaşma imkanı tespit edilirse o zaman ikinci yanda bu kaynaşma etkisi güçlenmekte, Kazak Közi - Körpeş'i sözlü ve yazılı olarak hayalim sürdürmektedir. N. 1. ilminskiy tarafından 1860 yılında²² Kusianay'da kaydedilen varyant 1878, 1890, 1894, 1899. 1905 yıllarında Kazair'da yayınlanmıştır. Gelişiminin bu kitap - elyazması - sözlü evresinde Kazak versiyonu Orta Asya destanlarıyla, kıssayla daha çok kaynaşmıştır²³.

Onların kaynaşması neyi vermektedir?

Konu kadrosunda, kahramanların kaderinin, davranışlarının yorumlanmasında, destanın dilinde (özellikle Kissa - i Kozı - Korpeş'de) daha belirgin bir İslami katmanlaşma bulunmaktadır²⁴. Kahramanların yanında kırk molla ve hatta kutsal Hızır yer almaktadır. Herşey Allah'ın iradesiyle olmaktadır. Metin içinde Allah'a hitap ve zikir şu şekildedir: Kuday - ay !, Allanın, emirine kôniselik. Alla işine sara jok - av vb. (M. Aucz.ov tarafından yapılan Beysembay'ın varyant kaydında).

19 I. Bezverhov, Stepine ulençi i akını. Osoboe pribavlcnie k Akmolinskîm oblastnım vedomoslyum. 1893, No 16, 2.

20 Sektör Vnstoçnıh rukopisey İV AN SSSR (Leningrad), Fon 5, op. 2/267.

21 Ç. Ç. Valihanov, Soçineniya. S. Petersburg 1904. 227 - 228. İ. Bezverhov da Arıslan'da Müslüman kahramanları Davud ve Yusuf la ilgili şiirler dinlemiştir. G. Derbesalin ve A. Frdov Közi - Körpeş'i ölen ölçüsünde kaydetmişlerdir..

22 TGATatarskoy ASSR, Fond 968, opis I, ed. hr. 61.

23 N. F. Katanov Közi - Körpeş'in Tahir ve Zühre'ye yakınlığını yazmıştır (Bak. N. N. Pantusov'un kitabının önsözü, Drcvnosli Sredney Azii, 7). Katanov'ın görüşünü V. M. Jirmunskiy ve H. T. Zarif'ov da paylaşmaktadır. Onlara göre "Közi Körpeş ve Tahir ve Zühre .... aynı konunun varyantları olarak incelenmelidir" (bak. Uzbekskiy geroičeskiy epos, Moskova, 1947, 297 - 298).

24 Bu sonuçlar G. Potanin, J. Kopeev, N. Panüs. K. Meyramov. M. Maşanov. M. Bölekov. M. Auczov, Ş. Abenov tarafından Djanak ve Şoje'nin geç dönem varyant redaksiyonlarından yaptıkları XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın başına ait kayıtlardan çıkarılmaktadır.

Daha sonraki varyantlarda romantik tema da daha şiirseldir. Közi Körpeş'in gasıktın, ırları gibi aşk destanına girmesi boşuna değildir. E. Z. Baranov ve E. A. Kastanye²⁵ tarafından Salagayev'in kayıtlarına (70'li yılların sonu) yapılan ekleri ve daha sonraki varyantları inceleyen M. Auezov onların temelinin "aşkın romantik teması" olduğunu belirtmektedir. Auezov Közi Körpeş'in Bozjigit Tafiir ve Zuhra (diriliş olayı) gibi lirik destanlarla konu kaynaşmalarını da kaydetmektedir²⁶.

Konu tamamlamaları, şekil değişimi destanın daha sonraki varyantlarının konusunda, şiirselliğinde, tip sisteminde değişiklikler yaratmıştır. Şahısların kadrosu zenginleşmiştir. Yeni kişiler farklı konu çizgileri almıştır (Ay ve Tansık, Apebay, Kosemsarı), Bu kişilerin yer aldığı prolog ve epilogla destan büyümüştür (j. Kopeev'in kaydında köle Jiestay. Sultangazi biy, S. Kudaşev'de ise Turtubek). Beyscmbay gibi akınlar da kahramanların iç dünyasına girmeye, geleneksel paralelizmleri antitezleri, abartı sanatını kullanarak, tasviri kısaltarak, yaygınlık kazanmış aylıs, koştasu, joktau, lirik dörtlük gibi şarkılı monolog ve dialoglar şeklindeki konuşmanın monolojik ve dialojik formlarına sıkça başvurarak "duyguların psikolojisini"¹²⁷ açmaya başlamışlardır.

M. Auezov Beysembay'ın varyantına Abay'ın oğullarından biri olan genç bir şairin el koyduğunu anlatmıştır. Bu özellik Kazaklarda güzel Bayan ve Közi Körpeş destanında oluşan genel düzeyin bir oluşumdur: bu oluşum folklor ve edebiyat, hikaye ve roman sınırındadır.

Altay versiyonlarının incelenmesindeki ana sorun birbiriyle ayrılan bu iki versiyonun tek başına özgün eser sayılabilecek nitelikte olmalarıdır.

Birincisi, Kozın - Erkeş eski versiyona girmektedir, Kozyuyke ve Bayan ise Kazaklardan BarabinTatarları ve Teleutlar aracılığıyla alınmıştır türünde genel kabul gören bir cevaptır²⁸.

İkincisi, Kozyuyke ve Bayan Kazaklardan alınmıştır, Kozın - Erkeş ise Nikolay Ulaşev'e (XIX. yüzyılın sonu - XX. yüzyılın başı) ait olan Altay epik geleneği ruhuna uygun onun daha sonraki değişimidir.

Geriye bir soru daha kalmaktadır: Altaylılarda Kozyuyke ve Bayan'm Kozın Erkeş'den daha iyi bilinme nedeni nedir ?

Kozu Erkeş daha arkaiktir. L. P. Potapov onu Altay destanlarından daha eski olarak kabul etmekte ve XV. - XVIII. yüzyıllara ait görmektedir²⁹. O bahadır şarkı masal motiflerinden örülmüştür: garip doğum, Bayım Surun damatlarıyla yarış, bütün temel kişiliklerinin hayvana ve nesneye büyü yardımıyla dönüşmesi, atın destan kahramanlarındau biri niteliğinde olması, İyi kabile ruhu Baçakay - Kara'nın yardımı, zehirli rakıyla zehirleme, büyüyle tedavi ve garip yardımcıların ve bayan kahramanın yardımıyla dirilme, savaşlar, düellolar.

25 1899 yılında çıkan "Niva" adlı yayına aylık edebi ek, No 2, 307 - 344. E. A. Kastanye, Drevnosti Kirgizskoy slepi i Orenburgskogo kniya, Orenburg i 910, 278 - 292.

26 Muhtar Auezov, Misli raznih let, Alma - Ata, 1961, 412, 497 - 408, 411.

27 a.g.e.412.

28 A. L. Koptelov, L. P. Polapov, S. S. Kaüş vb.

29 Sovetskaya etnografiya, 1949, No 1, 132.

Kişiler arasında ilahlar ve şeytanlar da bulunmaktadır: Ülgen, Erlik, Çulmuslar. Konu kabile ağacı olan demirden çok gövdeli kavakla, kaderlerin bilge kitabı Sudur - Biçek'le bağlantılıdır. Benzer motifler, konu çizgileri, kişiler ve aksesuarlar Altay destanları - Alıp Manas, Ak - Tayçı, Temir - Sanaa, Altın - Bize, Altay - Buçay³⁰ için stereotiptir. A. L. Koptelov, S. S. Surazakov, S. S. Kataş'ın makalelerinde ve metin yayınlarının önsözünde Altay kahramanlık destanlarının bu geleneksel elemetlerinin çoğu tip olarak ayrılmıştır. Eğer onlar Kozyuyke ve Bayan'da varsa Kozm - Erkeş'e özgü olmayan değerlendirme sınırlı olacaktır. Tarihteki kahraman Kozyuyke gündelik hayatın motifleri, tasvirleri ve detaylarıyla kaynaşmıştır (arkadaşlara ziyafet, yei doğanlara ad verme törenini kutlama, kalım ödenmesi, arabalardaki silahlar vb.)³¹. Bu detaylar Altay versiyonlarıyla içerik ve yer olarak uyuşsa da Kazak versiyonundaki hayatın tasviriyle benzeşmemekte, Altay kahramanlık destanının ayırt edici özelliği olan bahadırılığın büyüdü dünyası ise yoğun bir abartıyla komşu olmaktadır. Araştırmacılar Altaylıların daha sonraki epik geleneği için toplumsal eşitsizliğin, feodal toplumun çelişkisi olan zengin ve fakirlerin ilişkisinin gelişiminin karakteristik olduğunu belirtmişlerdir³². Bir öksüzle akraba olmayı istemeyen zengin ve iktidar sahibi Karatı - Han'ın evlilik aktini bozması bu yönelimin yalağmdadır.

Eğer ödünç alan halkın taleplerine cevap vermezse, eğer kendisi ödünç alanda bulunan sanatsal yenilenmeye daha ileri tema ve formlar getiremezse hiçbir ödünç alınma gelişemez. Zorlamadan yapılan ödünçleme ileri bir süreçtir. İşte buyüzden Altaylılar Kozyuyke ve Bayan Kozı - Erkeş'i tercih etmişlerdir.

30 Temir - Sanaa (S. Turganov'dan), Novosibirsk 1940; Altay - Buçay (N. Ulağaşev'den) Novosibirsk 1941; Geroişeskie skazaniya, zapisanıe ot N. U. Ulağaşeva, Gorno - Altaysk 1961; Altın - Bize (E. Taştamışeva'dan), Gorno - Altaysk 1963.

31 Mesela Altay kahramanlık destanı için gelenekselleşmiş olan kader kitabından gelini öğrenmek yerine kahraman fala bakıyor.

32 S. Surazakov. Altayskiy geroişeskiy epos, Moskova. 1950. 9 - 11; aynı yazar, Geroişeskie skazanie o bogatire Altae - Buuçae 59.